

"Бодон" гэдэг үгийн утга.

Сумьяабаатар(Монгол)

Монголын Нууц Товчооны нангиад орчуулгыг нарийвчлан далснаар бид олон зүйлийн учир начирьг олох, монгол судлалын тээн асуудлыг эргэж харах, дахин нягтлах, шинээр тайлбарлах томжтой болов, үүнд:

- Дундад зууны олон монгол хэл аялгуунаа "байх" гэдэг үг эр эм хүйсээр ялгаатай, тухайлбал, эр эм хүйс заасан хэлбэртэй байсан гэсэн санал дэвшүүлж болох байна. Эр хүйс заадаг нь "а-, ба-" язгууртай, эм хүйс заадаг нь "бү-, бө-" язгууртай байв.

Нууц Товчоонд "Бөртэ Ужин тэд дүрбэхүн иргэн-дүр бүжхүй" (III-110-6) гэсэн хэллэг бий. Түүнийг нангиадаар "байжээ, байв" гэдэгтэй адил 有來 유래 гэж орчуулсан байдаг.

Өөр нэг жишээ бол, "ангид хол бүжү" (VII-189-30) гэж Найманы Даян ханы эх Гүрбэсү хатан хэлж байгаа ба нангиадаар мөн л "байж" гэдэгтэй ижил 有着 유착 гэж орчуулснаар дээрх санал давхар нотлогдоно.

Орчин цагийн монгол ярианы болон бичгийн хэлнээ "байх" гэсэн утгатай "бү-" язгуур байхгүй мэт харагдаж магадгүй. Гэхдээ "бүхүй" гэдэг үгийн "бү-" язгуур мөн гэж үзэж байна. Мөн, "бүхүй" (бүрэн), "бүгүд" (бүгд), "бүгдгэх", "бүлгий", "бүлгээ (бөлгөө)", "бүлиги", "бүлэй" "бүмүй", "бүхүй", "бүхүн" (бүхэн). "бүрүн" (бүрэн) гийн "бү-" язгуур ч энд холбогдоно. Нууц Товчоон дахь нангиад орчуулга нь бүгд "байх 有來 유래" байгаа юм.

Нууц Товчоон дахь жишээ, орчуулгыг толилуулбал:

бүмүй (бүхүй) 有的 유적 - XI-253-14;

бүрэн 有的 유 - IX-227-23; X-244-33;

有的 유적 - I-59-3; VIII-200-2; 201-29; XII-265-37;

有來 유래 - III-107-6;

有呵 유가 - V-150-6; 162-5; VI-177-94; IX-224-37; XII-272-27;
275-17; 276-13;

有着 유착 - VII-190-3; VIII-203-3;

有間 유간 - XII-278-84;

бүхнийг 有的行 유적행 -III-124-27; 125-8; V-154-21; VII-195-73;

бүхүй 有的 유 -V-167-12; VIII-200-7;

有的 유적 -II-86-4; III-106-4; IV-145-48; VIII-204-8,8;
IX-214-12,32; X-230-6,6,6,9;

бүхүйг 有的 유적 -I-12-3;

有的行 **유적행** - I-25-2; II-82-4; 90-2,27; 100-12;
V-149-3; VI-172-16; IX-214-24;

бүхүйгээс(ээ) **ᠪᠦᠬᠦᠢᠭᠡᠭᠡᠰᠡ** бүкүү-еёе **büküi-eče** 有的時行 **유적시행** - VIII-203-12;
有行 **유행** - VIII-207-2; X-245-73,74;

бүхүйд **ᠪᠦᠬᠦᠢᠳᠢ** бүкүүдүр **büküidür** 有時 **유시** - I-59-3; 60-3; 61-1; II-94-2,11; 97-1,4;
III-107-11; 116-4; IV-129-6; 131-15; IV-136-19; 141-19; 142-12; 143-2; 145-49;
V-158-2; 163-9; VI-170-9; 171-25; 177-103; 183-1; 185-6; VII-190-16; 197-22;
VIII-203-27; 208-3; IX-214-22,35; X-244-22; 245-23; XI-254-35,37; 259-9; 260-22,26;
264-2; XII-267-3; 275-19; 282-3;

有的時 **유적시** - II-76-10; 77-6,9; II-78-15; 90-25;
98-1,2; 100-5,5; 101-4; III-104-2; III-116-9;
122-6,12; IV-127-5; IV-132-6; IV-147-2;
V-150-2; 156-3;

有的時分 **유적시분** - II-79-6; 88-5; III-104-3;

бүхүйд зээ **ᠪᠦᠬᠦᠢᠳᠢ** **ᠵᠡᠭᠡ** бүкүүдүр-је **büküidür-je** 有時且罷 **유시차과** - XI-256-12;

бүхэн (бүхүй) **ᠪᠦᠬᠦᠨ** бүкүн **bükün** 有的 **유적** - I-35-1; 53-1; III-109-7; V-152-34; 162-3;
VI-170-2; 177-45,91; VII-195-72; VIII-198-28,38; XII-275-7;

бөлгий (бөлгөө) **ᠪᠥᠯᠦᠭᠡ** бөли'i **böli'i** 有來 **유래** - I-56-7; II-94-10;

бөлгөө **ᠪᠥᠯᠦᠭᠡ** бөле'e **böle'e** 有來 **유래** - I-3-4,5; 4-2; 10-2; 11-1; 16-3; 17-3; 21-3,4; 28-4;
30-4; 40-2,3,4,5,5; 41-2,5; 43-2,3,4,4; 45-1,3; 46-1,2,3,4,9,11,13; 47-2,2,4; 48-1,2,2,4; 49-1,2;
50-2,3,4; 51-1,2,3,4; 57-4; 60-4,4,5,5; 63-4; 64-10; 66-10; 68-4; II-80-5; 81-6; 85-2; 89-4;
90-4; 92-3; 94-2; 96-3; III-110-9; 112-12; 117-13; 118-20; 121-4; 124-10; IV-131-2,3,7,13; 133-2;
139-3,3; 140-3,5,14,19,20,20,21,22; 145-33,36,39,40,42; V-149-3,23,27,61; V-154-4; 156-12; 160-3;
167-7; 168-2,9; VI-177-22,23,107; 179-4; 180-4,5,6; 181-4,21,22,22,24; 185-19; VII-188-13; 189-2;
193-26; 194-35; 195-26,66; 196-24; VIII-200-29,31,33; 201-22,39,47; 203-6; 205-17,29; 208-14,47;
IX-209-13; 210-14; 211-4; 212-2; 214-28,42,43,46,50,61; 224-8; X-244-2,8,32,33,35,38,39;
245-46,58,70; XI-254-40,41,42,43,43,44,44,73; 257-33; XII-265-6,29; 272-22; 275-11; 276-11,12;
277-4,4,17;

бөлгөө зээ **ᠪᠥᠯᠦᠭᠡ** **ᠵᠡᠭᠡ** бөле'e-је **böle'e-je** 有來也者 **유래야자** - VI-179-19,21,23,24;

бөлэй (билээ) **ᠪᠥᠯᠡᠢ** бөле'ai **böle'ai** 有來 **유래** - III-121-3; IV-129-8; 131-12; 136-1,8; 146-29;
V-168-11; VI-170-19; 173-11,15; VII-189-30; 195-60; VIII-208-11; IX-216-3,4,6; 225-4; X-244-1;
245-36; 246-14,21; XI-251-6; 254-4,66; 256-9,11; XII-278-4;

бөлэй зээ (билээ зээ) **ᠪᠥᠯᠡᠢ** **ᠵᠡᠭᠡ** бөле'ai-је **böle'ai-je** 有來也者 **유래야자** - VIII-204-9;

бөгөөс **ᠪᠥᠭᠡᠭᠡᠰᠡ** бө'esü 有來 **유래** - I-6-3;

• "Бодон" гэдэг үгийн утга.

Монгол ардын туульд "хөх Бодон", "улаан Бодон", "шар Бодон", гаан Бодон", "хар Бодон" гэх зэргээр таван өнгөд нийцүүлсэн нэр даг.

Буриадын 11 эцгийн нэгийг "Бодонгууд" хэмээдэг.

Нууц Товчоонд "Бодончар" гэсэн нэр буй.

Эрдэмтэд "Бодон" гэдэг үгийн утгыг "Баатар", "Фүжин", "Бодон

гахай", "Бутанцар" гэдэгтэй холбож тайлбарладаг.

Энэ "Бодон" гэдэг үг ямар утгатай вэ гэдгийг Монголын Нууц Товчооны нангиад орчуулгаас бид олж мэдэж болно. Нууц Товчооны нангиад орчуулгад нангиадаар 不敦 bù-dūn гэж галигласан нэг үг гарна (VIII-200-14). Түүнийг монголоор гэж буулгаж, ром үсгээр bodun гэж галиглах ба мөр дагасан нангиад хадмал орчуулгад 本 běn 본 гэж орчуулжээ.

Энэ нь Жамухаас Чингис хаанд хэлүүлсэн үгэн дотор байх ба бөлгийн арын нангиад товч орчуулгад "эзэн 主人 zhǔ-rén 주인" гэжээ.

Монголын Нууц Товчооны нангиад орчуулгаас улбаалан мөшгөвөл, " bodun бодон" нь (үг) "ЭЗЭН" гэсэн утгатай үг болов.

Уугал утга нь өдгөө бидний хэлнээ сүүмийн бүдгэрч, заримдаа давхарлан хэрэглэх нь буй. Мөн, дээрх язгууртай тохирох

 Borγaiyin minu (Боргайн минь) гэсэн үг гарах ба түүнийг нангиадаар 高祖的 我的 고조적 아직 гэж орчуулсан (VI-180-9) нь "Дээд өвөг минь" гэсэн утгатай. Япон улсын нэрийг ханзаар 日本 Rì-běn 일본 гэж бичдэг нь 本 běn 본 ийн эртний утгыг хадгалсан "Наран эзэн" (нар угтан) гэсэн үг бололтой.

• Алтан аргамж Энэ үг Монголын Нууц Товчооны XI-254-3; 256-3 зүйлд гардаг. Нангиад орчуулга нь бидэнд нэгийг бодогдуулж байна. Одоогийн бидний ойлгодог "аргамж" биш бололтой. Монголчууд "бүс"ийг дээдэлдэг, "бүс" солилцдог нь "хоёрыг 'холбож' хольг ойртуулдаг" гэсэн цаанаа нарийн учиртай байжээ. Нууц Товчоонд 稟繼自的行 xié-혈승자적행 аргамжаа (Алтан ~) Altan Argamjayan (XI-254-3; 256-3) гэж буй. 稟 нь нангиадаар xié гэсэн дуудлагатай, "бүс" гэсэн утгатай үг. Солонгосоор ч 띠, 허리띠 "бүс" гэсэн утгатай. 稟 ийг "Мянган үсгийн соёл"д (千字文 qiān-zì-wén, 천자문) 띠 혈; 糸-총15획, [xié] "бүс" гэсэн утгатай гэж тайлбарлаж, хүүхдүүдэд цээжлүүлдэг байсан нь одоо болтол хятад, солонгос, япон, вьетнам, монгол зэрэг орны бичигтэн мэргэдэд тов тодорхой зүйл.

• Нангиад хадмал орчуулгагүй үгс

авуй (~бавуй) abui (~babui) –VI-174-10;

ай ai –ийг VI-178-1-д орчуулалгүй орхисон байснаа VII-189-14;

VII-190-1.2: 194-37-д 嘆聲 타섯 гэж орчүүлсэн;

Алахуши Дихид Хури Хүргэн Alaqu i Digid
Quri Kürgen 人名 인명 -VIII-202-27; Энд "хүргэн" гэдэг үгийг
орчуулсангүй орхиж. Уг нь (人名 인명) 女婿 여서 гэж байх ёстой.

бэтэр (~магуй, өөдгүй) beter -XII-276-9;

бой тану (бойг тань) boi tanu ... 您的 ...니직 -XI-254-69;

"бой"г нангиадаар хадмаллан орчуулаагүй байна.

• Орчуулгатай холбоотой зарим зүйл:

ахлагдав aqalaydaba (aqalaydabai) 爲長了 위장료 - IX-227-26;

被爲長了 피위장료 - XII-278-89;

彼爲長了 피위장료 - XII-278-92 гэж 3 янз орчуулсан.

-гда дагаварыг ихэвчлэн 被 гээр орчуулдаг. Энд хоёр янзын 피 被 бичсэн
байна. Үүнээс болж, "ахлав aqalaba" 爲長了 위장료 - IX-227-30;

"ахлагдав aqalaydaba" 爲長了 위장료 хоёр адил
орчуулгатай мэт болжээ

Айл Харганаа (Харганад) , Ayil Qaraqana 地名 지명 - III-122-5;

Айл Харганад , Айи(n)л ~ Ayil Qaraqanada 地名行

지명행 - III-107-11; 122-11;

Айл Харганаа (Харганад) бууж гэхийг 地名 지명 гэж орчуулсан
байх ба

"Айл Харганад"ыг 地名行 지명행 гэжээ. Нэгдүгээрхийг оршихын
тийн ялгалаар бус, газрын нэрээр үзжээ. "Айл Харгана бууж"
гэж бичиж болно. Орчин цагийн монгол хэлэнд ч төсөөт бичлэг
байсаар буй. Орчуулахдаа оршихын тийн ялгалын хэлбэрийг
харгалзах учиртай.

-oOo-

Е.В.Сундуева
(Улаан-Үд)

БУРЯТСКИЙ ЭТНОНИМ БУЛАГАТ КАК ОБОЗНАЧЕНИЕ МАСТИ ЖИВОТНОГО

Работа выполнена при финансовой поддержке
междисциплинарного интеграционного проекта № 92 СО РАН

The paper is devoted to the semantics of Buryat ethnonym *bulagat*. The author considers it as a plural form of an adjective *bulyan*, designating dun color of a horse, which was lost during the process of historical development of the Buryat language. But this ancient color name saved in substantive *bulyan* 'sable'. The hypothesis is supported with three arguments.

Название одного из четырёх основных племён, принявших участие в формировании бурятского этноса, *булгад* (рус. *булагат*), имеет несколько вариантов этимологии как на монгольской, так и на тюркской языковой почве. Самая «прозрачная» версия основана на